

УДК 1(477)(09)+262.8

М 63

Ірина МІРЧУК

ГАВРІІЛ КОСТЕЛЬНИК: ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ РЕЛІГІЇ ТА АТЕЇЗМУ

Гавриїл Костельник намагається збагнути як джерела появи атеїзму, так і коріння релігії. Професор пояснює походження релігії природними причинами: коли людина усвідомлює свою нікчемність, своє безсилля змінити хід подій, не може пояснити невідомі для неї процеси у природі, тоді вона апелює до сили вищої, могутнішої, міцнішої.

***Ключові слова:** релігія, атеїзм, матерія, дух, пізнання, свідомість.*

Розробка теоретичних, у тому числі і філософських проблем релігії набуває нині важливого значення, оскільки є одним із необхідних моментів включення духовного простору України у загальний світовий контекст. Особливо актуальним є дослідження категорій релігії з позиції аналізу її становлення і розуміння в межах певних історико-філософських традицій. Оскільки такий аналіз здійснюється, як правило, на матеріалі західноєвропейської філософії, часто починає домінувати думка про відсутність традиції визначення цієї категорії у вітчизняній філософії. Такий підхід є абсолютно невиправданим.

Тому актуальним є завдання повернути увагу дослідників вітчизняної думки до певних аспектів творчого мислення видатного українського філософа першої половини ХХ століття о. Гавриїла Костельника, його розмірковувань над феноменом релігії та церкви, ролі знання й науки у формуванні світогляду людини, специфіки атеїзму тощо. Є всі підстави стверджувати, що талант і працелюбність ученого дали Гавриїлу Костельнику змогу збагатити доробок української філософської думки, хоча,

© Мірчук Ірина, 2008

на жаль, його ім'я часто навіть не згадується у джерелах з історії вітчизняної філософії. Щоправда, за останні кілька років розпочато дослідження творчої спадщини професора. Зокрема у кількох статтях Наталі Мадей [9], [10], [11] висвітлено концепцію української греко-католицької церкви, опрацьовану Г.Костельником; монографія Марії Кашуби та Ірини Мірчук [3] дає аналіз оригінальної філософської спадщини о.Гавриїла Костельника; наукова розвідка Ліни Вежель [2] розкриває літературний та журналістський талант філософа-професіонала; проблемам формування філософського світогляду ученого присвячені дослідження Олега Гірника [1], а також заплановано дослідження ряду інших окремих проблем, які порушував Г.Костельник у своїх творах.

Серед праць о.Гавриїла Костельника є багато таких, що пояснюють першооснову світу, тобто присвячених проблемам онтології та гносеології: “Світ як вічна школа”, “Поняття матерії в старинних атомістів в нинішній фізиці”, “Границі Вселенної”, “Пізнання зовнішнього світа”, “Матерія й дух”, “Зародкова душа”, “Генеза людської душі та її природа на підставі біологічних фактів”, “Генеза жіночого й мужеського полу”, “Ordo logicus” (“Логічний порядок”), “Пізнання зовнішнього світа” та ін.

Мета цієї статті – розкрити розуміння релігії та атеїзму доктором філософії Гавриїлом Костельником, який оволодів спадщиною світової філософської думки і виробив власні високопрофесійні концепції щодо зазначених проблем.

Як представник релігійної філософії, учений визнає створення світу Богом, проте він розуміє, що, як професор філософії, повинен подати своїм слухачам усі наявні вчення про походження світу, викладати їх неупереджено, об'єктивно, в усій повноті. Тому у своїх розвідках (які називаються “відчитами”, тобто звітами) професор тлумачить процес еволюції поняття матерії глибоко науково, зі знанням новітніх теорій фізики, пояснює причину відмови від попереднього атомічного чи речовинного трактування цього поняття та його нове розуміння у світлі досягнень теорії гравітації та квантової механіки.

Для української суспільності були доступні досягнення новітньої фізичної науки, тому Костельник як людина глибокої

філософської ерудиції бере на себе відповідальність роз'яснення кожної ситуації, що виникла в розумінні першооснови світу у річищі найновіших наукових досягнень. Найперше це стосувалося розуміння матерії.

Доктор Г. Костельник у доступній для кожного, навіть пересічного слухача, формі викладав еволюцію поняття матерії під впливом новітньої фізики, вважаючи, що квантова механіка аж ніяк не заперечує матеріальної першооснови світу. Проте він не був би релігійним філософом, якщо б не заявив, що “відкриття поняття енергії – це знак для релігійного світогляду, зближення фізики і релігії, тіла і душі”. Душа поєднана з енергіями тіла, вона поетично вдосконалюється – від рослини до тварини і до людини [4, 6]. Якщо матерія як основа відчуттів не є таємницею, то таємниця духовного первня у світі залишається нерозгаданою. Ч. Дарвін, наприклад, пояснював і виникнення світу, і зародження життя на Землі чисто механічним способом, без Бога й душі. Однак Гавриїл Костельник зауважує, що навіть у мові простої людини є різні поняття щодо відмінностей живого: людина вмирає, тварина гине, здихає, рослина в'яне, засихає. З цього факту можна зробити висновок про відмінності матерії й духа.

Ніхто ніколи у філософії не заперечував духовні явища, однак багато хто замислювався, твердить професор, як саме вони співвідносяться з матеріальними, а також, що первинне – матерія чи дух. Цим питанням Г. Костельник присвятив у 1934 р. спеціальну лекцію “Матерія і дух” для членів того ж Богословського наукового товариства. Релігія подає як духовну причину світу Бога, що пояснює всі загадкові явища: доцільність у природі, совість у людини та ін. Матеріалісти слушно помічають, що релігія пояснює таємницю світу через ще більшу таємницю, оскільки “Бог ще більше загадковий, ніж світ” [5, 5]. Релігія не дає вичерпного пояснення світу, тому що не пояснює складу речей, їх причин і наслідків, як цього вимагає наука. Костельник знаходить тут дуже цікавий і, на наш погляд, вдалий вихід зі скрутного становища, в яке сам себе поставив своїми роздумами: “Релігія пояснює ціле життя таємницею, але й наука, чим далі просувається, тим більше таємниць відкриває” [5, 5]. Матеріалізм міг народитися внаслідок логічного мислення, тому

він і виник в античності, як пише вчений – “у науковому середовищі”. За приклад йому править атомізм Левкіпа, Демокрита, Епікура, і цей матеріалізм він вважає найбільш послідовним і логічним. Новітні фізики й хіміки виявили в матерії внутрішні закони, підвладні арифметично-геометричній плановості на зразок гармонії чисел Піфагора, проте є й аномалії, відхилення, які не можуть бути визнані за доцільні. Вони важливі, бо підтримують життя. Доцільні закони органічного світу мають прототипи в неорганічному світі, а поняття енергії, гравітації зруйнувало матерію. Із досліджень новітніх фізиків випливає, що Всесвіт “більше подібний до думки, ніж до машини” [5, 9]. Хіміки не можуть пояснити походження життя, тому мусимо сприймати його як вид енергії.

Але звідки життя на Землі? Матеріалісти стверджують, що воно або самозародилося, або занесене метеорами чи промінням. Однак знаємо, що космічні промені згубно діють на живе, а в космічних просторах немає повітря – як бачимо, Гаврійл Костельник намагався вже у свій час розв’язати ті проблеми, які й нині хвилюють учені уми. З певністю можна сказати лише одне: у природі панує доцільність, логіка, і розум є дар природи, а не здобуток людини. Розуму немає без свідомості, а людський розум – найвища її здатність, бо може себе моделювати в роботах, машинах. Отже, для Г. Костельника немає сумніву: ми – творіння Бога. Своїми високими досягненнями наука у ХХ ст. ставить під сумнів матеріалізм, визначаючи, що первинним є Дух.

Як саме людина оцінює першооснову світу, залежить від її розуму і волі. Г. Костельник свідомий того, що людині не треба нав’язувати певні переконання: “Реальна цілість – людська душа, яка має свободу мислити й свободу діяти” [6, 14]. Людська воля свобідна, тому щодо походження й першооснови світу можна дотримуватися різних думок. Такі думки диктує найчастіше віра: “Твоя віра дає спеціальну вартість цілому світові й тобі – і твоїм дітям, і твоїм сусідам, і цілим народам: вартість, норми для життя, права і обов’язки, надії й мрії для щастя... А для людей не можуть бути важливішими якісь інші річі, як власне ті загальні й всеобіймаючі форми життя. Тому між людьми йде вічна боротьба за ті форми – релігійна боротьба” [6, 22].

Протилежними сторонами або різними підходами до розв'язання вічних проблем, що постають перед людиною, є наука і релігія. Релігія народжується з інтуїтивного, глибинного пізнання світу, а наука – з дискурсивного, аналітичного. При цьому Г. Костельник переконаний, що “наш розум куди сильніший у своїх інтуїційних схопленнях, ніж у дискурсійних” [6, 44], тому наука загострює сприйняття світу буденною свідомістю, тобто схоплює відчуттями зовнішні явища, тоді як релігія є “побільшуючим склом для життя, для пробудження свідомості” [6, 45]. Роздуми про першооснову світу, навіть коли дадуть якийсь прийнятний результат, не вичерпають проблеми, оскільки матеріальний світ не охоплює всієї повноти буття, як наукове знання не вичерпує знань про нього. Світ так влаштований, переконаний учений, щоб людина шукала Бога. Філософ цілком свідомий того, що “наука виростає з нормальної свідомості”, а релігія, як твердили Д. Юм чи І. Кант, – із чуття. Г. Костельник вважає, що релігія “виростає з глибокої уяви, з пробудження духа. Пробуджена свідомість се не чуття, але ціла душа зі своїм розумом і чуттям, одначе в стані повного пробудження. Як лампа, котра світить повним своїм світлом” [6, 43]. Ці слова переконують, що дослідник чітко визнавав поряд з матеріальним і духовне начало світу.

Однак, як ми бачимо з попереднього викладу, Г. Костельник фахово та професійно намагається розв'язувати філософські проблеми матеріальності світу, його пізнаваності і, що найголовніше, його першопочатку. Не менш цікавою для вченого була й проблема простору та його характеристик – скінченості та нескінченості. Як читаємо в його роботі “Границі Вселенної” (1924), професор приготував спеціальну працю “Простір і Вселенна”, де намагався розв'язати два складні питання, що віддавна хвилювали філософів, а саме “порожність” простору та його межі. Здебільшого філософи погоджувалися з Демокритом, що простір – це “ніщо, яке, однак, існує”. Пояснюють це по-різному. Одні стверджують, що це свого роду буття, з ними Г. Костельник готовий визнати, що простір – це буття, порожнеча якого відносна, отже, воно має свої межі [7, 4]. Розглянувши різні думки філософів (серед них і антиномії І.Канта про межі Всесвіту), учений спростовує аргументацію

німецького філософа. Однак і математичне безкінечне існує лише в уяві, в розумі, воно має лише релятивне значення та є лише поняттям. Висновок професора красномовний: ми абсолютизуємо досвід, але він не дає істинного уявлення про речі – це видно на прикладі простору: “Ось хрест для філософів; простір не дається поняти ані як обмежений, ані як необмежений” [7, 34], а те, що помислимо як можливе, мусимо приймати, як дійсне. Межі простору не мають зовнішньої сторони – це знав уже Епікур, тут не допомагає й математика, бо “арифметичні аксіоми абсолютно конечні, а геометричні – ні, тому в природі не мусять бути здійснені”. Усі ці роздуми привели Г.Костельника до висновку, що “простір є такий, яким його собі уявляємо” [7, 61].

Спостерігаючи у свою епоху сплеск войовничого атеїзму, філософ глибоко замислюється над його причинами. Якщо теологи пояснюють джерело атеїзму гріховністю людини, то Гавриїл Костельник вважає, що цю причину не можна вважати головним джерелом атеїзму. Роздуми над цією проблемою вилилися у кілька праць, серед яких є дуже глибокі оцінки ролі релігійної віри в житті людини, природи атеїзму, а також ролі науки, природи наукового знання, наскільки глибоко воно допомагає людині пізнати Всесвіт і його першооснови.

Наукове знання багато що пояснює, однак воно не здатне побороти релігію, оскільки не може “ясно й переконуючо опрокинути всі докази, на яких ґрунтується віра в Бога: існування людського розуму, доцільність у природі, існування вродженого морального зміслу (совість), різницю між живим і неживим, початок життя на землі і т.ін. наука мусіла би виразно й переконуючо пояснити механічним способом, без Бога” [7, 8]. Розвиток науки веде до атеїстичної орієнтації; у фізиці відкрито, як вважає Г.Костельник, “немеханічний чинник”, проте перелічені питання залишаються нерозв’язаними, тасмнічними. Тому, визначаючи матеріальну природу як основу всього світу, професор, як і всі філософи Нового часу, не може обійтися без ідеї Творця. Для нього наукові знання не перешкоджають вірити в Бога – вони, навпаки, допомагають глибше утвердитися у вірі, а джерелом атеїзму є не наука, а догматизм мислення, специфічна ментальність, “чуття”: “Власне те чуття, яке

виробляється в душі у зв'язку з механістичною перспективою на світ, є справжнім, найглибшим, оригінальним джерелом атеїзму” [8, 14]. Атеїзм виростає з чуття, з тієї сильнішої половини людського ества, оскільки людина, як і все інше у Всесвіті, має і матеріальну, й духовну природу. Чуття належить до сильнішої, духовної природи. Г. Костельник розмірковує так: “У людській природі треба розрізнити два творчі мотори: одним є наше свідоме й свobodне “Я”, другим є наша природа. Хімія, фізика, математика, історія... є твором нашого “я”; а наші безпосередньо відбирані зображення та вражіння – це чисті твори нашої природи. Є також мішані твори, як наприклад мова, бо її творить і наше “я”, і наша природа (вона дає перші імпульси й засоби для творення мови). Наше думання також є мішаним твором: перші імпульси та засоби думання походять від природи, а далі думання переводить наше “я” [8, 19]. Релігія також належить до “мішаних творів”: перші імпульси і поняття до витворення релігії дає природа, а далі розбудову релігії “переводить” людське “я”.

Отже, в людині тісно пов'язані матеріальне й духовне, свідченням чого є мова, мислення, релігія. Г.Костельник детально аналізує вчення як давніх, так і сучасних йому атеїстів, до яких відносить Ч.Дарвіна, З.Фрейда, з метою показати, що релігійне чуття глибоко пов'язане з людською природою, а теорію Ч. Дарвіна він вважає абсурдом. На думку З. Фрейда, релігія пов'язана з почуттям небуденності, піднесеності, одухотворення людини, джерело якого важко знайти у природі. Релігія є ілюзією, якій не місце в матеріалізованому світі, вона стоїть неначе над природою людини. Чуття, з яким Г. Костельник пов'язує релігію, не входить у його поняття природи. Водночас свідомість людини є складовою природи: “Свідомість – це “розв'язаний бік” природи, щоби свідоме ество могло само собою кермувати в житті, щоб могло вести самостійне, індивідуальне життя. Природа тут полишила людині свободу, щоб людина могла бути “ковалем своєї долі”, щоб людина сама могла “будувати” фізіономію своєї душі, а від тої будови, очевидно, залежний також спосіб життя людини чи то взагалі її доля. Кожна думка, а властиво кожний зміст свідомості лишає по собі слід у нашій душі – собі питомий слід” [8, 31].

Такі твердження цілком заперечують висловлювання самого Г. Костельника, коли він спростовував теорію Ч. Дарвіна, про те, ніби людську природу створила людська свідомість. Як бачимо, сам професор дійшов такого ж висновку, бо інакше й не могло бути. Релігійний сан філософа зобов'язував спростовувати теорію Ч. Дарвіна, і Г. Костельник підкорявся обов'язку – так можна розуміти його виступи проти наукових висновків. Учений сам це засвідчує: “А що частіше перебуває в нашій свідомості, це бере нашу душу в полон”, причому чуття значно сильніші, ніж думки, почуття впливають на розум. Світогляд людини узгоджується з її чуттям, чуття формують погляди: “Кожний зміст свідомості має два боки: один логічний, другий чуттєвий, а принцип гармонії домагається, щоб обидва ці боки достроїлися до себе: або поняття зреформує чуття на свій лад, або чуття зреформує поняття на свій лад. Це значить, що кожному поняттю відповідає йому питоме чуття в нашій душі” [8, 31].

Звичний природний світ, у якому живе людина, для неї є єдиним реальним світом. Поглинута своїми турботами, вона не замислюється над, так би мовити, метафізичними, абстрактними проблемами чи поняттями. Для людини тут усе знайоме, близьке, усе пояснене чи з досвіду, чи з науки. Але коли перед людиною відкривається інша сторона світу, як увечері зоряне небо, тоді вона усвідомлює таємничість світу, своє безсилля чи непевність. Звідси виростає коріння релігії, отже, віри в ідеальне: “Релігійні мотори стають в нашій душі живіші й сильніші, коли якісь надзвичайні події цілком поторошать “чуття нічогости” і в душі в повній силі віджиють почуття таємности, непевности, нашої власної безсильности й маленькості, от як нам хтось дорогий умре, а в людей, що безпосередньо залежні від природи, коли йде буря, град, повінь...” [8, 36].

Чи не нагадують ці роздуми Л.Фойєрбаха з його поясненням коренів релігії? Тим більше, що далі Костельник стверджує: “Релігійні люди підтверджують віру в своїй душі логічним і психологічним культивуванням містичного змісту життя-буття” [8, 37]. Це підтверджує й Біблія, і не менш категорично наука. Свідомий того, що розвиток природничих наук утворює матеріалістичний світогляд, Г. Костельник визнає, що це закономірно, як закономірне довір'я до науки, бо

“розвинена людська душа потребує розвиненого, великого, багатого змістом світогляду”. “Від найменших електронів та клітин до молочної дороги, до найдалшої зорі на небі – все те творить одну суцільну систему, в якій володіють невмолимі закони фізики, хімії, фізіології... Царство цієї безмежної системи заголомшує людські свідомості, поневолює своєю шириною, глибиною, силою, повсюдністю – і що ж дивне, коли так багато нинішніх людей цілком віддалося душі – переконанню: що весь світ – це “природа”, себто що весь зміст буття вичерпується фізичними, хімічними та фізіологічними законами?” [8, 40]. Утвердженню наукового світогляду сприяє життя сучасного міста, яке вбиває містичний зміст життя. Багато природознавців застосовують фізичні закони для пояснення душі (наприклад, А. Айнштайн), шириться скептицизм, а також своєрідна мода на “нову релігію”, тобто атеїзм.

Однак Г.Костельник цілком слушно визнає, що природничі науки у своєму розвитку сприяють не лише поглибленню атеїзму, а й переконують в істинності релігії. Сучасні науки тільки загострили дилему релігії, вони спростували лише психологічні причини релігійної віри, але не спростували логічних (таємниця походження світу, створення чи незнищенність матерії, відмінності між живим організмом і неживою матерією, спростована теорія самозародження живого, виникнення життя на Землі, неможливість зведення психічних явищ до фізичних, апріорна доцільність генетичного коду неживого й органічного світу, нове поняття матерії, явища спіритизму, гіпнозу, підсвідоме тощо). Учений твердить, що “і будова світу, і його сили “стають” перед нашими духовними очима щораз більше скомплікованими, дивними, несподіваними, щораз вищого стилю. Так, розквіт науки не наближується до розв’язки: по лінії чуття “нема нічого, але власне по лінії релігії, котра каже, що є велика тайна буття, є Бог” [8, 45].

Зрештою, можемо прочитати в наукових журналах кінця ХХ ст. таку саму думку. Авторами її можуть бути і фізики, і хіміки, і біологи, і психологи. Для нас важливо, що Г.Костельник розумів і пояснював це у першій третині ХХ ст.

Намагання Г. Костельника мислити адекватно з філософським процесом у Європі, сперечатися з авторитетами,

його ерудиція та надзвичайна глибина думки ставлять його в ряди професіоналів – насамперед в Україні, зокрема у середовищі представників релігійної філософії.

Література

1. Гірник О. Гавриїл Костельник як представник католицького філософського модернізму /Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2008 рік. Книга II. – Львів: Логос, 2008. – Т.2. – С. 77 – 85.
2. Вежель Л. Філософсько-естетична та журналістська діяльність Гавриїла Костельника у руслі духовних процесів України 1-ї пол. XX ст. – К.: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 336 с.
3. Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник: філософські погляди. – Дрогобич: Вимір, 2002. – 140 с.
4. Костельник Гавриїл. Поняття матерії в старих атомістів і в нинішній фізиці. Відчит на наукових зборах Богословського наукового товариства у Львові 30 листопада 1932 р. – Львів: Б.в., 1932. – 14 с.
5. Костельник Гавриїл. Матерія й дух. – Львів: Б.в., Накладом автора, 1934. – 14 с.
6. Костельник Гавриїл. Світ як вічна школа. Філософічні розважання. – Львів: Б.в., Накладом автора, 1931. – 59 с.
7. Костельник Гавриїл. Границі Вселенної. – Львів: Б.в., Накладом автора, 1924. – 61 с.
8. Костельник Гавриїл. Справжнє джерело атеїзму. – Львів: Б.в., 1935. – 96 с.
9. Мадей Наталя. Гавриїл Костельник і Львівський собор 1946 р. // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2000. – Вип. 1. – С. 128 – 137.
10. Мадей Наталя. Релігійно-політичні передумови Львівського собору 1946 року в працях Г. Костельника // Вісник Севастопольського ДТУ. Серія “Філософія”. – 2000 р. – С. 73 – 82.
11. Мадей Наталя. Концепція екуменізму в працях українських греко-католицьких богословів XX ст. // Історія української науки на межі тисячоліть. Зб. наук. пр. – Вип. 2. – Дніпропетровський державний університет. – 2000. – С. 70 – 76.

Мирчук Ирина. Гавриил Костельник: философское осмысление религии и атеизма. Гавриил Костельник пытается осмыслить истоки появления как атеизма, так и религии. Профессор объясняет происхождение религии естественными причинами: когда человек осознает свою ничтожность, свое

безсиліе изменить ход событий, не может объяснить неизвестные для него процессы в природе, тогда он вызывает к силе высшей, могущественной, более мощной.

Ключевые слова: религия, атеизм, материя, дух, познание, сознание.

Mirchuk Iryna. Havryil Kostel'nyk and his philosophical intelligence of religion and atheism. Havryil Kostel'nyk makes an attempt to understand the reasons of atheism emergence as well as the roots of religion. Professor explains the origin of religion by natural reasons – when a human being feels his own uselessness, weakness to change the course of events, can't explain unknown processes in nature, and then he/she appeals to the higher, more powerful and solider strength.

Key words: religion, atheism, matter, spirit, cognition, consciousness.